

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК 908(477.43)“18|20”:37.011.3-051

Л.В. Баженов

ПЕДАГОГИ – ГОЛОВНА ОПОРА КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОДІЛЛІ-ХМЕЛЬНИЧЧИНІ (середина ХІХ – початок ХХІ ст.)

У статті розглядаються етапи розвитку краєзнавчого руху та регіональних досліджень в Хмельницькій області середини ХІХ – початку ХХІ ст. під кутом зору місця, ролі і значення в цьому процесі освітянської інтелігенції.

Ключові слова: Поділля-Хмельниччина, краєзнавство, регіональні дослідження, освітяни, педагоги, вчителі.

Як відомо, в середині ХІХ ст. у Подільській губернії розпочалося організоване формування і становлення краєзнавчого руху – складової частини українського національно-культурного відродження, і цей процес триває вже понад 160 років й досяг свого апогею в роки державної незалежності України. Доведено, що від початків свого розвитку і до сьогодні головною і невід’ємною складовою краєзнавчого руху та регіональних досліджень завжди виступали освітяни початкової, середньої і вищої школи. Це засвідчують монографічні дослідження стосовно краєзнавства на Поділлі-Хмельниччині В.С. Прокопчука¹, С.Д. Гальчака², О.М. Завальнюка³, П.Я. Слободянюка⁴, А.М. Трембіцького⁵, автора цього матеріалу⁶, акумульоване колективне видання «Вища педагогічна освіта України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область» (2010). За мету нашого дослідження ми ставимо розглянути з порогу знань нинішнього дня участь, роль і значення освітянської інтелігенції в краєзнавчому русі подільського регіону України на всіх етапах його розвитку.

Так історично склалося, що головними осередками формування і становлення краєзнавства на Поділлі у середині ХІХ – на початку ХХ ст. стали Подільська духовна православна семінарія та духовні училища, Кам’янець-Подільська чоловіча гімназія та інші державні освітні заклади, педагогічні колективи яких стали джерелом поповнення кадрів краєзнавців, дослідників місцевої історії, культури та природи. Саме Подільська духовна семінарія стала фундатором з 1862 р. видання часопису «Подольские епархиальные ведомости», в яких до 1906 р. в кожному числі друкувалися краєзнавчі добірки, нариси історії міст і сіл, церков, монастирів, історичні монографії, а з 1865 р. засновником і оплотом головного центру краєзнавства Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1903 р. церковного історико-археологічного товариства)⁷. Саме це товариство до початку 1921 р. очолювало краєзнавчий рух на Поділлі, го-

ловний кістяк якого складала духовна і освітня інтелігенція. Ми сьогодні повинні віддати належне професору цієї семінарії П.А. Гліщинському, який на початку 1850-х рр. першим взявся створити «Опис Подільської єпархії», залучив до збору джерел і матеріалів талановитих учнів закладу С.В. Руданського, А.П. Свидницького, К.В. Шейковського, які згодом стали видатними діячами українського національного відродження⁸. Продовжили справу П.А. Гліщинського у 1860-1880-ті рр. відомі науковці, професори семінарії М.І. Яворовський, О.Я. Павлович, Д.І. Синицький, М.Ф. Багинський, С.М. Лобатинський, ректор, професор М.В. Сімашкевич та чимало інших, які очолили і розгорнули краєзнавчий рух, а їх численні праці з історії та культури краю заклали фундамент поділезнавства⁹. Саме під їх впливом зросли і загартувалися на ґрунті краєзнавства вихованці семінарії Є.Й. Сіцінський. О.З. Неселовський та інші, які не тільки з початку 1890-х років утвердили краєзнавчий рух на Поділлі, створили фундаментальні праці з поділезнавства, були засновниками і керівниками у Кам'янці-Подільському історичних музеїв, але й своє життя присвятили викладацькій роботі¹⁰. Якщо ж взяти до прикладу тодішню державну цивільну освіту, то варто відзначити внесок у вивчення нашого краю інспектора народних училищ Подільської губернії в 1886-1891 рр. О.І. Тарнавського, який опублікував працю «Коротка історія Поділля у запитаннях і відповідях» (1893)¹¹, аналогу якій не має й досі, вчителя історії Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії І.К. Михалевича, котрий залишив низку публікацій з історії навчальних закладів Поділля¹². Чимало зробив для організації дослідження природи Поділля й Середнього Подністров'я на початку ХХ ст. відомий український педагог і вчений, професор Одеського (Новоросійського) університету П.М. Бучинський, який, вийшовши в 1910 р. на пенсію, повернувся до рідного Кам'янця-Подільського і наступного року заснував тут потужне Подільське товариство природослідників і любителів природи, що діяло до 1920 р., й налагодив видання його Трудів та публікацій, продовжив цю діяльність, працюючи професором, деканом фізико-математичного факультету місцевого державного українського університету (1918-1921) та ректором на створеного на його базі інституту народної освіти¹³.

У роки Української революції 1917-1921 рр. педагоги краю взяли активну участь у процесі українізації освіти, культури і краєзнавства. Саме у цей період професор Кам'янець-Подільського державного українського університету Д. Дорошенко видав книгу «Про минулі часи на Поділлі», учитель, громадсько-політичний та освітній діяч у роки революції Н.Я. Григорійв-Наш оприлюднив перший національний навчальний посібник з краєзнавства для вищої і середньої школи «Поділля. Географічно-історичний нарис» (1919), в якому викладені природа, історія та історичні пам'ятки краю», доцент Є.Й. Сіцінський вперше з-поміж вишів України став розробляти і викладати в Кам'янець-Подільському університеті дисципліну історичне краєзнавство і мистецтвознавство Поділля¹⁴.

У так званий «зоряний час» краєзнавства, який припав на 1920-ті роки, знову освітні заклади стали осередками розвитку краєзнавчого і пам'яткоохоронного руху, музейного будівництва та регіональних досліджень на Поділлі-Хмельниччині. Саме тоді в Кам'янці-Подільському при Інституті народної освіти та сільськогосподарському інституті діяла кафедра історії та економіки Поділля, яка мала аспірантуру. В 1925-1929 рр. центр краєзнавства перемістився до Кам'янець-Подільського наукового товариства при УАН, в якому 74 відсотка його членів були освітянами¹⁵. У Вінниці педагоги-краєзнавці гуртувалися навколо філії Всенародної бібліотеки ВУАН та її Кабінету виучування Поділля, якими керував відомий поділлєзнавець В.Д. Отамановський. Головну соціальну опору окружних, міських і районних краєзнавчих товариств, які масово виникли і діяли на Поділлі у 1920 – на початку 1930-х рр., складало вчительство. До відомих подвижників краєзнавства цього періоду на Поділлі варто віднести педагогів доктора географічних наук, професора, ректора Кам'янець-Подільського ІНО В.О. Гериновича, який не тільки залишив солідну наукову спадщину з фізичної та економічної географії, демографії, історії та туризму Поділля, особливо Кам'яниччини, але й був делегатом першого установчого з'їзду краєзнавців України у Харкові (1925), де був обраний до складу президії Українського краєзнавчого комітету і розгорнув бурхливу діяльність по розбудові краєзнавчих товариств у Подільському регіоні¹⁶. Значний вклад у піднесення краєзнавчого руху та у регіональні дослідження краю внесли тоді професори Кам'янець-Подільського ІНО П.В. Клименко, П.Г. Клепатський, І.А. Любарський. Звільнений з викладацької роботи в ІНО Є.Й. Сіцінський видав книгу «Нариси історії Поділля» (1927), нарис «Оборонні замки Західного Поділля» (1928), професор ІНО К.О. Копержинський опублікував монографію «Театральне та музичне мистецтво на Поділлі наприкінці XVIII та в перші три десятиліття XIX ст.» (1926), директор Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи імені Григорія Сковороди В.М. Гагенмейстер здійснив літографічний друк понад 100 власних мистецьких, етнографічних, краєзнавчих альбомів, буклетів, брошур, естампів, плакатів за матеріалами різних районів Поділля¹⁷. Кабінет виучування Поділля у Вінниці видав 30 книг з різних аспектів історії, культури, бібліографії краю, якими започаткував бібліотеку «Подоліка»¹⁸. Проте замість вдячності за подвижницьку працю всі вище названі науковці і діячі краєзнавчого руху на Поділлі були політично репресовані радянським тоталітарним режимом наприкінці 1920-х – у 30-ті роки, а краєзнавчі структури ліквідовані.

Відродження краєзнавчого руху розпочалося в Україні, в тому числі на Поділлі, тільки з другої половини 1950-х років. Зокрема, на Хмельниччині в авангарді цього процесу знову було вчительство. Він був пов'язаний у першу чергу з подвижницькою діяльністю начальника управління Хмельницького обласного відділу освіти, згодом доктора педагогічних наук, професора Івано-Франківського педінституту (нині національний університет імені Василя Стефаника) С.Д. Бабишина (1918-1991), якому

в 2013 р. відзначається 95-річчя від дня народження. Його безпосередньою заслугою було повернення в школи області наприкінці 1950-х – 60-ті роки історичного та географічного краєзнавства, туризму, пошукових експедицій, регіональних досліджень учителів та учнів, відкриття шкільних краєзнавчих музеїв, ініціювання спорудження пам'ятників, встановлення меморіальних плит на історичних місцях, залучення педагогів та учнів до пам'яткоохоронної діяльності¹⁹. С.Д. Бабишин для потреб освіти краю видав посібник «Путівник по визначних місцях Хмельницької області: на допомогу юним мандрівникам» (1957, 1958), «Топоніміка в школі (за матеріалами Хмельницької області)» (1962), «Топоніміка в позакласній географії» (1968) тощо. Послідовниками С.Д. Бабишина у той час на Хмельниччині стали вчитель історії Жванецької СШ Кам'янець-Подільського району Б.М. Кушнір, який відкрив у школі один з кращих краєзнавчих музеїв в освіті, організував учнів на регіональні дослідження (археологічні розвідки, збір експонатів до музею, фольклорно-етнографічне вивчення краю) та впродовж другої половини 1950-х – початку 60-х років очолив пізнавальні мандрівки учнів по історичних місцях України та Росії і залишив їх опис у виданих ним книгах «По рідному краю» (1958), «Світанок стрічаємо в дорозі» (1965), які за своїм змістом не втратили своєї актуальності і сьогодні. Таку ж діяльність проводили вчитель історії шкіл Острополя, згодом Старокостянтинова М.М. Євтушок, учитель історії Косківської СШ Шепетівського району К.І. Терещук, які залишили значну спадщину опублікованих краєзнавчих праць, учитель історії Яромирської СШ Гоородоцького району І. Підкуймуха, який прославив свою округу шкільним краєзнавчим музеєм²⁰, та інші.

Стабілізація краєзнавчого руху в 1960-ті роки дала можливість приступити до виконання унікального державного проекту в світовій історіографії – написання і видання 26-ти томної «Історії міст і сіл Української РСР» (1962-1974) під керівництвом керманіча краєзнавчих досліджень в Україні академіка АН України П.Т. Тронька. До здійснення і реалізації цього проекту було залучено понад 100 тисяч осіб науковців, краєзнавців, архівістів, музейників, бібліотекарів, журналістів та спеціалістів різних інших професій і занять²¹. Знову ж таки, левову частку цього колективу складало вчительство та викладачі вишів. Зокрема, у 1971 р. вийшов масовим тиражем з друку том «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область», який готувався до друку майже десять років. Тільки на першому етапі створення тому (1962-1968) було залучено до збору матеріалів про міста і села понад 1200 вчителів шкіл області, які виконали своє завдання, але не потрапили офіційно до авторського колективу тому. У списках, засвідчених у томі, зазначено 190 прізвищ тих осіб, які допомагали готувати, редагувати, ілюструвати видання, у тому числі серед них понад 60 осіб освітян²². У складі авторського колективу, розміщених у томі нарисів історії міст і сіл, 75 відсотків займають викладачі вишів та вчителі шкіл. Наприклад, нарис про Стару Ушицю на першому етапі підготовки створювали місцеві вчителі історії І.Я. Вайсман і С.Б. Юсім, на завер-

шальному – додалися ще два співавтора з Кам'янець-Подільського педінституту (нині національний університет імені Івана Огієнка) М.Ф. Александра і Л.В. Баженов. Такий склад авторів залишений у цьому нарисі²³. Зрозуміло, що сьогодні томи «Історії міст і сіл Української РСР» за своїм ідеологічними засадами та фактичним змістом вже не відповідають потребам і запитам сучасності. Ми нині стоїмо на порозі перевидання цього видання в новій редакції. Вважаю, що педагоги області візьмуть саму активну участь у цій подвижницькій роботі.

Нові горизонти подальшої розбудови і розвитку краєзнавчого руху та регіонального дослідництва відкрилися в нинішню добу незалежності України. Цьому сприяли: ліквідація державної цензури видань, впровадження демократичних інститутів свободи слова і друку, урядова підтримка наукових краєзнавчих програм і проєктів, а, головне, потреба переосмислити опубліковану історичну спадщину всіх попередніх поколінь учених і краєзнавців, заповнити так звані «білі плями» у викладі історії регіонів України. Вже на середину 1990-х років краєзнавчий рух в Україні вийшов на авангардні позиції національно-культурного відродження держави. Освітня цілковито підтримали створення у 1990 році Всеукраїнської спілки краєзнавців, яка очолила краєзнавчий рух в Україні. Тільки на Хмельниччині впродовж 1991-2008 рр. були засновані і діяли відділення та осередки цієї Спілки у всіх містах і районах, на великих підприємствах, установах, закладах культури та освіти. Вони об'єднали навколо себе понад 2,5 тисячі членів ВСК. На той час ВСК була самою масовою громадсько-науковою організацією в країні. Наприклад, найбільшим відділенням ВСК в області була Дунаєвецька організація спілки краєзнавців, у складі якої перебувало 800 членів (90 відсотків вчителів), яку очолював з 1991 по 2008 рр. відомий учений-поділлязнавець, член правління ВСК у Києві, начальник управління освіти району, а нині доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка В.С. Прокопчук. Саме в ці роки Дунаєвецька районна організація ВСК відзначилась проведенням чотирьох потужних всеукраїнських науково-краєзнавчих конференцій з виданням збірників матеріалів за наслідками їх роботи, виданням монографій, навчально-методичних посібників з краєзнавства, відкриттям низки історичних та меморіальних музеїв, встановленням пам'ятників, обелісків та меморіальних плит на історичних місцях тощо.

Вагомих наукових результатів у вивченні історії та культури Поділля-Хмельниччини у 90-ті рр. ХХ – на початку ХХІ ст. досягли виданням фундаментальних монографій, книг та наукових збірників члени Спілки, викладачі вищів області: І.С. Винокур, О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук, С.А. Копилов, В.С. Лозовий, І.В. Рибак, А.Г. Філінюк, С.Е. Баженова, М.І. Алещенко, О.Б. Комарніцький, В.О. Савчук, Ю.А. Хоптяр, В.А. Нес-теренко, А.Б. Задорожнюк (м. Кам'янець-Подільський), Л.Л. Місінкевич, І.М. Шоробура, Ю.І. Блажевич, А.М. Трембіцький, Ю.В. Телячий, Б.С. Кузіна, В. Ільїнський, А.В. Сваричевський, А.Ю. Матвеев, С.В. Мар-

кова (м. Хмельницький); вчителі-краєзнавці: Є.Д. Назаренко (м. Хмельницький), І.А. Стасюк (Теофіполь), О.В. Байдич (с. Кузьмин Красилівського району), Ю.Д. Гжимайло (м. Красилів), Л.К. Терещук (с. Коськів Шепетівського району), О.П. Царик (м. Шепетівка), М.В. Кундис (Чемерівці) та чимало інших. Усі названі педагоги – вчені і краєзнавці сьогодні складають елітне ядро реформованої Спілки краєзнавців України.

Постановою Кабінету Міністрів України № 908 від 16 жовтня 2008 року Всеукраїнській спілці краєзнавців було надано статус національної, тобто їй надано всі права і обов'язки, які мали до цього члени Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, Національної спілки художників України та інших визнаних державою творчих професійних спілок. Розпочалися реорганізація і реформування ВСК у центрі та на місцях. 21 жовтня 2008 року відбулася обласна конференція краєзнавців, яка заснувала Хмельницьку обласну організацію Національної спілки краєзнавців України, а вже через тиждень 28 жовтня делегація від обласної Спілки взяла участь у роботі IV з'їзду НСКУ в Києві, який розробив програму перетворень краєзнавчого руху в державі. З-поміж членів цієї делегації були педагоги Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук, В.О. Савчук, Л.Л. Місінкевич, А.М. Трембіцький, О.В. Байдич, з яких перші чотири делегати були обрані членами правління Спілки²⁴. Виконуючи рішення IV з'їзду НСКУ, впродовж кінця 2008 – 2012 років на Хмельниччині проходив процес реформування і розбудови Спілки краєзнавців, внаслідок якого на нових статутних засадах утворено 22 міських та районних осередків НСКУ²⁵. До складу осередків прийнято тих краєзнавців, які систематично і професійно працюють на тлі регіональних досліджень Поділля-Хмельниччини і найбільше публікують результати своєї творчої роботи. Обласне правління Спілки прагне збільшувати чисельність своїх членів не за рахунок кількості, а насамперед поліпшувати їх якісний склад. Тому станом на 1 березня 2013 року Спілка краєзнавців Хмельниччини нараховує всього 285 членів НСКУ, але за цим показником є найбільшою з-поміж інших обласних Спілок України. Головну соціальну базу Хмельницької обласної організації складають викладачі вишів та вчителі. З 285 членів НСКУ викладачів ВНЗ – 69, учителів – 174²⁶. Повністю складаються з учителів-краєзнавців осередки НСКУ Хмельниччини: Дунаєвецька, Кам'янець-Подільська, Хмельницька, Ярмолинецька, Віньковецька, Старосинявська, Ізяславська, Шепетівська, Полонська, Чемеровецька, Волочиська районні, Шепетівська міська організації Спілки.

Перед спілчанами поставлено мету не тільки найбільш ефективно реалізувати власний творчий потенціал на ниві розбудови краєзнавчого руху та регіональних досліджень, а й гуртувати і організувати навколо себе всіх тих громадян, колег, молодь Хмельниччини, які тяжіють до краєзнавства, і залучати їх до пізнання минулого, розкриття таємниць й популяризації історії, культури та природи рідного краю. І це завдання в широкому смислі значення у першу чергу покладається на освітянську

інтелігенцію Хмельницької області. Саме про це йшлося в доповідях і рішеннях V (позачергового) з'їзду Національної спілки краєзнавців України у м. Києві 23 січня 2012 року.

Примітки

1. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі : історія і сучасність /В.С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995; Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2009.
2. Гальчак М.Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. / С.Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011.
3. Завальнюк О.М. Минуле і сучасне Кам'янець-Подільського : політики, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини : історичні нариси / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. – Вип. 1; 2007. – Вип. 2.
4. Слободянюк П.Я. Культура Хмельниччини / П.Я. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 1995.
5. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859-1937) : наукова і громадська діяльність / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009.
6. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993; Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ ст.) / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005.
7. Кошель О.М. Між церквою і наукою : Історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865-1920) / О.М. Кошель. – Кам'янець-Подільський : Центр подільського краєзнавства, 1998; Кошель О.М. Подільська православна духовна семінарія – осередок народознавчого вивчення Правобережної України (ХІХ – початок ХХ ст.) / Олександр Кошель // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2003. – Вип. 2. – С. 170-174.
8. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ століть / Л.В. Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – С.39-41.
9. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. (див. біографічні довідки).
10. Трембіцький А.М. Вказ. праця.
11. Подольские епархиальные ведомости. – 1903. – № 28-42.
12. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. – С. 288-289.
13. Паскаренко Ф. Краткий очерк возникновения Общества подольских естествоиспытателей и любителей природы / Ф. Паскаренко // Записки Общества подольских естествоиспытателей и любителей природы. – Каменец-Подольск, 1912. – Т. 1. – С. I-VI; Завальнюк О.М. П.М. Бучинський: науковець, професор, громадянин / О. М. Завальнюк // Хмельниччина: Дивокрай. Науково-краєзнавче видання. – Хмельницький, 2004. – № 1-2. – С. 66-67.

14. Баженов Л.В. З історії краєзнавчого руху на Київщині, Волині й Поділлі у час визвольних змагань в Україні (1917-1920 рр.) / Л.В. Баженов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т 1(3). – С. 115-133.
15. Список членів Кам'янець-Подільського Наукового при Українській Академії Наук Товариства за порядком вступу // Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства. – С. 324-325.
16. Островий В.М. Професор В.О. Геринович в освітньому, науковому і громадському житті України першої половини ХХ ст. : дис. канд. істор. наук. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2013.
17. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства. – С. 82-83.
18. Кабінет виучування історії Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінничині (1924-1930) : бібліогр. покажчик /уклад.: Г.М. Авраменко, Т.Р. Соломонова. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2011.
19. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. – С.117; Вчені Хмельниччини : бібліогр. покажчик. – Хмельницький, 1988. – С. 21-22; Бабишин Степан Дмитрович // Інтернет-ресурс: Вікіпедія.
20. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. – С. 205, 262, 373.
21. Трощко П.Т. Летопись дружбы и братства. – К.: Наукова думка, 1981.
22. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 702-703.
23. Там само. – С. 350-357.
24. Прокопчук В.С. ІV з'їзд НСКУ : враження делегата / В.С. Прокопчук // Краєзнавець Хмельниччини : Щокварт. бюлетень Хмельницької обласної організації НСКУ, 2009. – № 1. – С. 10-12.
25. На шляху реформування і перебудови. Матеріали про роботу звітно-виборної конференції Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України 26 жовтня 2011 року / уклад.: Л.В. Баженов, А.Г. Роздобудько. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 77-78.
26. Список членів НСКУ Хмельницької обласної організації НСКУ. // Поточний архів Хмельницької обласної організації НСКУ. 2013 р.

Резюме

В статтє рассматриваются этапы развития краеведческого движения и региональных исследований в Хмельницкой области середины ХІХ – начала ХХІ вв. под углом зрения места, роли и значения в этом процессе учительской интеллигенции.

Ключевые слова: Подолье-Хмельниччина, краеведение, региональные исследования, педагоги, учителя.

Одержано 27 квітня 2013 р.